

Het begrip angst

Een eenvoudige psychologische overweging, die verwijst naar het
dogmatische probleem van de erfzonde

door
door Vigilius Haufniensis
(Søren Kierkegaard)

Kopenhagen
1844

vertaling
J. Sperna Weiland

eindredactie en verklarende noten
Paul Cruysberghs en Johan Taels

geheel herziene tekst en nawoord
door Frits Florin

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	13
Hoofdstuk I	29
Angst als vooronderstelling van de erfzonde die, het spoor terug volgend, de erfzonde verklaart, gericht op haar ontstaan	
§ 1. Historische notities met betrekking tot het begrip erfzonde	29
§ 2. Het begrip: de eerste zonde	34
§ 3. Het begrip onschuld	39
§ 4. Het begrip: zondeval	43
§ 5. Het begrip angst	46
§ 6. Angst als vooronderstelling van de erfzonde die, het spoor terug volgend, de erfzonde verklaart door zich te richten op haar ontstaan	51
Hoofdstuk II	58
Angst als doorwerking van de erfzonde	
§ 1. Objectieve angst	62
§ 2. Subjectieve angst	67
Hoofdstuk III	88
Angst als gevolg van die zonde, die het uitblijven van het zondebewustzijn is	
§ 1. De angst van de geesteloosheid	102
§ 2. Dialectiek van de angst gericht op het noodlot	105
§ 3. Dialectiek van de angst gericht op de schuld	112

Hoofdstuk IV	120
De angst van de zonde, of: angst als gevolg van de zonde in de enkeling	
§ 1. Angst voor het kwade	123
§ 2. Angst voor het goede (het demonische)	128
I. Het somatisch-psychisch verlies van de vrijheid	146
II. Het pneumatisch verlies van de vrijheid	148
Hoofdstuk V	167
Angst die verlossing brengt door het geloof	167
Nawoord van Frits Florin	177
Bij de vertaling	194
Verklarende Noten	196
Personenregister	229
Zakenregister	231

Voorwoord³

| Zoals ik het begrip doet wie een boek gaat schrijven, er goed aan 313
de zaak waarover hij wil schrijven, grondig te doordenken. Het kan
ook geen kwaad zich zoveel mogelijk op de hoogte te stellen van
wat er eerder over is geschreven. Mocht hij daarbij iemand tegen-
komen die een of ander onderdeel volledig en bevredigend heeft
behandeld, dan doet hij er goed aan zich te verheugen, zoals de
vriend van de bruidegom zich verheugt wanneer hij luistert naar
de stem van de bruidegom.⁴ Wanneer hij dat heeft gedaan in alle
stilte en met de *Schwärmerei* [dweperij] van de verliefdheid, die
altijd eenzaamheid zoekt, dan heeft hij verder niets meer nodig:
hij schrijve zijn boek vrij en vrolijk zoals de vogel zijn lied zingt. Is
er iemand die er zijn voordeel mee doet of er vreugde aan beleeft,
des te beter. Hij geve het zorgeloos en onbekommerd uit, zonder
enige gewichtigheid, als zou hij het sluitstuk voor alles aandragen
of als zou zijn boek zegen brengen voor alle geslachten van het
aardrijk.⁵ Iedere generatie heeft haar eigen taak en hoeft zich niet
zo verschrikkelijk in te spannen om alles te zijn voor eerdere en
latere generaties. En iedere enkeling in zijn generatie heeft, net als
iedere dag, zijn eigen kwaad en genoeg met zichzelf te stellen⁶: hij
hoeft niet met patriarchale zorg zijn hele tijd te omvatten, of Era en
Tijdperk met zijn boek te laten beginnen⁷ en nog minder met de
nieuwjaarsfakkel van zijn beloften⁸ of met verstrekkende toespelin-
gen of een geruststellende verwijzing naar een twijfelachtige valuta.
Niet iedereen met een kromme rug is daarom een Atlas; ook heeft
niet ieder die gekregen door een wereld te dragen; niet ieder die
zegt 'Heere, Heere!' gaat daarom het Hemelrijk binnen⁹, niet ieder
die aanbiedt voor al zijn tijdgenoten borg te staan, heeft daarmee

bewezen dat hij een betrouwbaar man is die voor zichzelf kan in-
staan; niet ieder die roept: ‘Bravo, schwere Noth, Gottblitz bravis-
simo’¹⁰, heeft daarom zichzelf en zijn bewondering begrepen.

314 Wat mijn eigen persoontje betreft: ik erken eerlijk dat ik als au-
teur een koning zonder land ben, maar ook in vrees en | veel be-
ven¹¹ een schrijver die zich niets verbeeldt. Als het voor een deftige
afgunst of een overijverige kritiek te veel zou zijn dat ik een Latijnse
naam draag, dan zal ik met genoegen de naam Christ Madsen¹² aan-
nemen. Het liefst wil ik dat men mij ziet als een leek die wel spe-
culeert, maar toch flink wat afstand houdt van de speculatie, al ben
ik dan ook devoot in mijn geloof aan autoriteit, zoals de Romein
tolerant was in zijn godsvrucht.¹³ Wat menselijke autoriteit betreft
ben ik een fetisjist: devoot aanbid ik ieder, wie het ook zij, wanneer
maar met genoeg tromgeroffel wordt bekend gemaakt dat hij het is
die ik moet aanbidden en die dit jaar autoriteit en imprimatur is.¹⁴
De beslissing daarover gaat mijn verstand te boven, of ze nu wordt
genomen door het lot te werpen en door ballotage, dan wel door-
dat de waardigheid zelf de ronde maakt zodat ieder op zijn beurt
autoriteit is, zoals een vertegenwoordiger van de burgerij zitting
heeft in het hof van arbitrage.

Verder heb ik hier niets aan toe te voegen: alleen roep ik ieder
die mijn mening deelt en ieder die haar niet deelt, ieder die dit
boek leest en ieder die aan het voorwoord genoeg heeft, uit de
grond van mijn hart toe: vaarwel!

Kopenhagen.

Hoogachtend,
Vigilius Haufniensis¹⁵

Inleiding

| *In welke zin het onderwerp van deze overweging een taak is die binnen de belangstelling van de psychologie valt en in welke zin het, wanneer het binnen de opdracht en belangstelling van de psychologie blijkt te vallen, verwijst naar de dogmatiek.*¹⁶ 317

Dat ieder wetenschappelijk probleem in het brede terrein van de wetenschap zijn vaste plaats, zijn maat en zijn grens heeft, dat het zich juist daardoor harmonisch voegt in het geheel en rechtmatig zijn stem laat horen binnen wat het geheel te zeggen heeft, dat is niets slechts een *pium desiderium* [vrome wens] die de man van de wetenschap met zijn geestdriftige of weemoedige *Schwärmerei* adelt. Het is niet slechts een heilige plicht die hem bindt aan de dienst aan het geheel en hem gebiedt afstand te doen van de wetteloosheid en van het verlangen om avontuurlijk het vasteland uit het zicht te laten verdwijnen. Het is tevens in het belang van ieder detailonderzoek omdat dit, als het vergeet waar het thuishoort, zichzelf vergeet, zoals de taal dat met een treffende dubbelzinnigheid weet te zeggen. Het wordt dan iets anders en verwerft zich een bedenkelijke perfectibiliteit in de kunst om precies te worden wat het moet zijn. Door niet wetenschappelijk tot de orde te roepen, door niet te voorkomen dat de verschillende problemen elkaar voorbij hollen, als was het doel om als eerste op een maskerade te komen, bereikt men soms wel een zekere geestrijkheid, frappeert men soms doordat men al gegrepen heeft wat eigenlijk nog heel ver weg is, en treft men door loze woorden soms een overeenkomst met wat volstrekt verschillend is. Intussen wreekt zich dit gewin achteraf, zoals het geval is met alles wat men onrechtmatig heeft verkregen en wat

dus ook nooit een rechtmatig eigendom wordt, in de maatschappij niet en in de wetenschap evenmin.

318 Wanneer men bijvoorbeeld aan het laatste deel van de logica de titel: *De werkelijkheid* geeft¹⁷, dan verwerft men zich daarmee het voordeel dat het lijkt alsof men reeds in de logica tot het hoogste of, zo men wil, tot het laagste gekomen was. Er is echter wel een opvallend nadeel: want de logica noch de werkelijkheid zijn hiermee gediend. De werkelijkheid niet: want de logica kan het toeval, dat wezenlijk tot de werkelijkheid behoort, niet naar binnen laten glippen. Ook de logica is er niet mee gediend, want als ze de werkelijkheid heeft gedacht, heeft ze iets in zich opgenomen dat ze niet kan assimileren: ze is ertoe gekomen vooruit te grijpen op wat ze slechts moet voorbereiden. De straf is duidelijk, namelijk dat iedere overweging over wat werkelijkheid is moeilijk, ja misschien voor enige tijd onmogelijk is gemaakt omdat het woord om zo te zeggen eerst tijd moet krijgen om zich over zichzelf te bezinnen, om de vergissing te vergeten. – Wanneer men bijvoorbeeld in de dogmatiek *geloof* zonder enige nadere bepaling het *onmiddellijke* noemt¹⁸, dan behaalt men het voordeel dat men iedereen overtuigt van de noodzaak niet bij het geloof te blijven stilstaan. Wellicht dwingt men de rechtgelovige zelfs deze concessie af omdat hij misschien niet onmiddellijk het misverstand doorziet, namelijk dat het zijn grond niet heeft in wat eruit volgt, maar in dit eerdere *πρωτον ψευδος* [prooton pseudos; de eerste bedrieglijke fout, het verkeerde uitgangspunt]. Wat daarbij verloren gaat is gemakkelijk te zien: het geloof verliest doordat het wordt beroofd van zijn rechtmatige eigendom, de historische vooronderstelling; de dogmatiek verliest doordat ze ertoe wordt gebracht om niet dáár te beginnen waar ze werkelijk haar begin heeft, namelijk binnen een voorafgaand begin. In plaats van een eerder begin te vooronderstellen, ignoreert ze dat en begint ze boudweg als ging het om de logica. Want die begint immers met het meest vluchtige dat door de allerfijnste abstractie tot stand is gekomen, namelijk het onmiddellijke.¹⁹ Wat logisch gedacht juist is, dat het onmiddellijke *eo ipso* [juist daardoor] opgeheven is, dat wordt in de dogmatiek geleuter, want wie zou op de gedachte kunnen komen bij het onmiddellijke (zonder nadere bepaling) te willen blijven, daar dat immers opgeheven is op het moment dat men het noemt, zoals een

slaapwandelaar wakker wordt op het moment dat zijn naam genoemd wordt. – Wanneer men bijvoorbeeld soms in onderzoeken van nauwelijks meer dan propaedeutisch niveau vindt dat het woord *verzoening* wordt gebruikt om de speculatieve wetenschap of de identiteit van het kennende subject en het gekende, het subject-objectieve²⁰ enzovoort aan te duiden, dan is gemakkelijk in te zien dat de betrokkene wel vernuftig is en dat hij, gebruik makende van zijn vernuft, alle raadselen heeft opgelost, vooral voor hen die zelfs in de wetenschap niet de voorzichtigheid in acht nemen die men in het dagelijkse leven wel in acht neemt: namelijk eerst goed op de formulering van het raadsel te letten voordat men het oplost. Anders verwerft men zich de onvergelijkelijke verdienste | met zijn oplossing een nieuw raadsel te hebben opgegeven, namelijk hoe iemand op de gedachte kon komen dat dit de oplossing zou moeten zijn! Dat het denken realiteit heeft was de vooronderstelling van de hele antieke en middeleeuwse filosofie. Door Kant werd deze vooronderstelling twijfelachtig gemaakt.²¹ Gesteld nu eens dat de hegeliaanse filosofie de scepsis van Kant werkelijk had *doordacht* (dat dreigt overigens altijd een aanzienlijk probleem te blijven, ondanks alles wat Hegel en zijn school met behulp van de leuze: de methode en de manifestatie²² hebben gedaan om te verbergen wat Schelling met de steekwoorden: intellectuele aanschouwing en constructie²³ eerlijker uitsprak, namelijk dat het om een nieuw uitgangspunt ging) en zodoende in een hogere vorm het vroegere had gereconstrueerd, zodat nu niet meer op grond van een vooronderstelling aan het denken realiteit wordt toegekend, is die bewust tot stand gebrachte realiteit van het denken dan een verzoening? De filosofie is dan slechts teruggebracht naar het punt waar men in oude tijden begon: in oude tijden, toen juist de verzoening nog haar geweldige betekenis had. Men heeft een oude, eerbiedwaardige wijsgerige terminologie: these, antithese, synthese.²⁴ Als men dan een nieuwe kiest, waarin de mediatie²⁵ de derde plaats inneemt, zou dat dan zo'n buitengewone vooruitgang zijn? De mediatie is dubbelzinnig, want ze betekent tegelijk de verhouding tussen de twee en het resultaat van de verhouding. Ze betekent zowel datgene waarin ze zich tot elkaar verhouden als diegenen die zich tot elkaar hebben verhouden. Ze verwijst naar de beweging, maar ook naar de rust. Of dat een volmaaktheid is zal pas

Nawoord bij *Het begrip angst*

FRIJS FLORIN

“Een eenvoudige psychologische overweging, die verwijst naar het dogmatische probleem van de erfzonde”¹

Een boek met zo'n ondertitel stelt degene die het voor het eerst in handen krijgt meteen al voor een aantal vragen. Het boek wil blijkbaar het begrip angst aan het theologische leerstuk van de erfzonde koppelen, maar doet dat in een 'psychologische overweging' die op een grens stoot, waar overheen van theologische begrippen gebruik gemaakt moet worden. Dan kun je er wel haast van uitgaan dat het woord 'eenvoudige' ironisch bedoeld moet zijn.

Dat het boek over angst gaat, lijkt in ieder geval herkenbaar: iedereen kent immers op een of andere manier het 'fenomeen' angst. In dit boek gaat het echter over het 'begrip' angst. Kierkegaard, of beter zijn pseudoniem (maar daarover later meer), zoekt naar wat

1 *Het begrip angst*, p. 5 / SKS 4, 309. Voor de werken van Kierkegaard, andere dan *Het begrip angst*, verwijs ik zowel naar een recente Nederlandse vertaling (indien beschikbaar) als naar de meest recente Deense uitgave (SKS) of, indien het betreffende werk daarin nog niet is opgenomen, naar de eerste Deense uitgave (SV1; *Samlede Værker*, uitg. d. A.B. Drachmann, J. Heiberg, H.O. Lange, Kopenhagen, Gyldendal, 1901-1906). Ook wat dagboekfragmenten en losse aantekeningen betreft verwijs ik naar SKS. De banden die aangeduid worden als SKS K – voor wat betreft *Het begrip angst*: SKS K4 – zijn commentaarbanden bij de tekstuitgave.

angst eigenlijk is, hij tracht het fenomeen te situeren en te verhelderen. Er wordt dan ook regelmatig gezegd dat het gaat om het verklaren, het verduidelijken, een precies gebruik van de juiste categorieën. Waar de schrijver bepaalde argumentaties afwijst, stelt hij dat deze “alles in de war”² zouden brengen of dat hij zelf “zijn schema op orde wil houden”.³

Angst heeft – anders dan vrees – geen object, het is niet een bestaand iets dat angst inboezemt. Het is iets wat (nog) niet is, in die zin een niets, een mogelijkheid of een onbepaalde hoeveelheid mogelijkheden. De fase waarin angst in die zin in een mensenleven opdoemt, is de fase waarin een mens zich definitief van zichzelf bewust wordt. Wij situeren het begin van die fase gewoonlijk in de puberteit en de adolescentie. Een mens wordt dan immers voor het eerst voluit geconfronteerd met zichzelf als mogelijkheid. Dat zelf is dan nog niet gerealiseerd. Men ontdekt het als een in zichzelf sluimerende, maar tegelijk zich opdringende mogelijkheid. Dat gebeurt altijd in een context. Met duizend draden blijkt men verbonden te zijn met en gebonden te zijn aan allerlei gegevens: het eigen lichaam, de eigen talenten of het gebrek daaraan, de omgeving, de familie, de tijd, de cultuur, het land waarin men zich bevindt: de hele omgeving waarin men als het ware ‘wakker wordt’. Men heeft dan al geschiedenis en die geschiedenis is geworteld in een veel bredere geschiedenis, uiteindelijk in die van de gehele mensheid.

Die geschiedenis bevat ook het kwaad dat zich van generatie tot generatie heeft opgehoopt. De confrontatie met de mogelijkheid om een zelf te worden bevat ook de confrontatie met het kwaad om mij heen, maar dan als mijn eigen mogelijkheid. Het gaat niet meer om een neutrale constatering van het kwaad dat steeds in kwantiteit is toegenomen, maar om een verandering van kwaliteit van het eigen zelf door de beslissing tot het kwade. Het is op dit punt in iemands leven dat de “school van de mogelijkheid”⁴ opent. Die sluit niet meer zo lang als men leeft. Want vrijheid heeft met mogelijkheden van doen – en mogelijkheden (wat er nog niet is, maar waarvan

2 *Het begrip angst*, bijv. p. 32 / SKS 4, 334.

3 *Het begrip angst*, p. 148 / SKS 4, 438.

4 *Het begrip angst*, p. 168 / SKS 4, 455.